

А. О. Курбатова,
асистент кафедри психології

РОЛЬ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ДЛЯ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядається вибір професії та професійне самовизначення у контексті цілісного життя особистості.

Ключові слова: вибір професії, професійне самовизначення, професійна діяльність, самореалізація.

Перехід України до ринкових відносин супроводжується формуванням ринку товарів, капіталу і праці. Сприяння ефективній, високопродуктивній та вільно обраній трудовій діяльності повинно бути пріоритетним напрямом в економічній політиці нашої суверенної держави. Курс на мобілізацію всіх потенційних можливостей людини, на подолання перепон потребує посилення конкурентоспроможності фахівця на ринку праці. На сьогодні, молодіжна політика є одним з важливіших пріоритетів діяльності держави і здійснюється в інтересах як молодих громадян так і суспільства в цілому, але в нинішній ситуації молодь, а особливо молодь з обмеженими фізичними можливостями найбільш чутлива та вразлива частина населення України. Навчання в університеті студентів з особливими потребами — яскравий приклад інтеграції до нових умов життя нарівні з іншими студентами.

Професійна адаптація та реабілітація студентів з особливими потребами може здійснюватися шляхом надання їм робітничої спеціальності в межах фахової підготовки, залучення до роботи у студентських навчально-науково-виробничих підрозділах, студентському науковому товаристві, наукових гуртках, проходження наукової практики, навчання студентів у центрі розвитку кар'єри та підприємництва, надання таким студентам допомоги у працевлаштуванні.

Головним завданням підготовки студентів з особливими потребами до професійної діяльності є інтеграція у різних сферах життя суспільства. Нині в Україні нараховується приблизно 2,5 мільйони людей з обмеженими можливостями. На жаль, ця цифра має стати тенденцією до збільшення. Причин цього багато і всі вони різноманітні.

Люди з обмеженими можливостями є такими ж рівноправними громадянами та членами суспільства як й інші громадяни. Проте через наявність в них певного дефекту, вади чи слабкого здоров'я, що значною мірою перешкоджає їх повноцінній життєдіяльності, такі люди потребують особливого піклування, виховання та освіти.

Формування особистісної готовності старшокласників до професійного вибору є важливим чинником професійного та особистісного становлення майбутнього фахівця. Особистісна готовність до вибору професії є інтегральним утворенням особистості, що ґрунтується на стійкій внутрішній мотивації до майбутньої професії, сформованості професійної перспективи, передбачає розвиток рефлексивних умінь та професійно значущих якостей і, загалом, визначає особистість як суб'єкта майбутньої професійної діяльності [10, с. 27].

Питання вибору професії є найпершим і одночасно одним із найголовніших життєвих рішень старшокласників. При цьому, це перше і таке важливе для всього подальшого життя рішення старшокласникам доводиться приймати, опираючись не на власний досвід, а ймовірніше на свої уявлення про оточуючий світ і свої перспективи в ньому. Саме тому, чим більш усвідомленим буде образ майбутнього в свідомості учнів старших класів, тим відповідальніше вони ставитимуться до здійснення професійного вибору. З ранньою юністю пов'язана поява професійного самовизначення, яке поділяється на три великих періоди: 1) період фантазій, який властивий дітям до 11 років; 2) період пробних виборів: а) період 11–17 років, коли вибір визначається інтересами; б) коли вибір визначається здібностями, вміннями (13–14 років); в) (15–16 років) коли вибір визначається цінностями особистості; г) перехідний період (17 років), коли відбуваються зміни типу життя, або, як кажуть, людина вступає в нову соціальну

ситуацію розвитку; 3) період реалістичного вибору після 17 років включає три стадії: а) дослідницьку; б) стадію кристалізації, коли проводиться оцінка багатьох факторів, які впливають на вибір; в) стадію деталізації, уточнення вибору. Всі ці періоди охоплює шкільне навчання.

Ляска О. П. характеризує вибір професії як не одномоментний, а тривалий акт, що складається з низки послідовних етапів. Таким чином, вибором професії, на її думку, є процес, який охоплює весь період професійної діяльності особистості — від виникнення професійних намірів до виходу з трудової діяльності, і в часовому аспекті реалізується трьома стадіями: спонтанно; профільно; конкретно професійно [6, с. 90]. Ці стадії розрізняються за глибиною і змістом суб'єктивного самопізнання: на стадії професійного самовизначення здійснюється первинна орієнтація у різних видах діяльності; у профільному самовизначенні молодою людиною на основі рефлексії власних інтересів, здібностей здійснюється первинний вибір професійної сфери, що їй відповідає; на стадії конкретно професійного самовизначення молода людина рефлексує максимально широке коло внутрішніх і зовнішніх соціальних чинників.

Це трактування вибору професії більше придатне для розуміння сутності професійного самовизначення. В ньому відмічається спроба ототожнення вченою таких понять, як «вибір професії» та «професійне самовизначення», однак на думку ряду вчених процес вибору професії індивідом є лише складовою процесу його професійного самовизначення.

Професійне самовизначення у контексті цілісного життя особистості може виступати як проблема духовна або соціально-психологічна. Духовна сторона проблеми полягає в актах вибору, самопізнання й виявлення свого призначення, які є головними рушійними силами, що спрямовують розвиток особистості й визначають її долю. Психічна ж сторона самовизначення висвітлюється через складний комплекс відчуттів людини, особливості сприймання нею дійсності й системи відносин, які формуються в індивідуальному досвіді особистості й істотно впливають на її

стосунки, дії, вчинки та рішення. Соціально-психологічна сторона проблеми професійного самовизначення особистості виявляється в потребі визначення свого місця в людській діяльності і людських стосунках.

Так, на думку І. Дубровіної, професійне самовизначення школярів це не тільки вибір майбутньої професії, а і його реалізація. Отже до складу професійного самовизначення крім професійної підготовки також включається і адаптація людини на конкретному робочому місці [2, с. 13].

Професійне самовизначення — це частина більш загального процесу життєвого самовизначення. І щоб зрозуміти, як молодь визначається у професійній сфері, потрібно розібратися у механізмах життєвого самовизначення. Отже, професійне самовизначення — це не одномоментний акт всередині життєвого самовизначення, не інсайт, а відносно довготривалий процес [5, с. 20].

Е. Ф. Зеєр розглядає професійне самовизначення в контексті психології професій. Основні моменти процесу професійного самовизначення за Е. Ф. Зеєром наступні [3, с. 20]:

1. Вибіркове ставлення особистості до світу професій.
2. Здійснення вибору з урахуванням індивідуальних особливостей людини, вимог професії та ринку праці.
3. Постійна рефлексія свого професійного існування та самоствердження в професії.
4. Сприйняття професійного самовизначення як акт самореалізації та самоактуалізації, що означає здатність особистості мобілізувати власну мотивацію, когнітивні ресурси та активну поведінку для контролю ситуації з метою досягнення обраної мети.

Зазначені компоненти і складають, на думку Е. Ф. Зеєра, структуру орієнтації суб'єкта до безпосередньо значущих для нього змістових сфер довкілля, через ставлення до якої він усвідомлює, стверджує себе, своє «Я». В результаті ця сфера стає простором його суспільно-ціннісної життєдіяльності.

На думку Лисенко О. П. професійне самовизначення — це самостійний вибір професії, здійснений під впливом аналізу власних внутрішніх можливостей, в тому числі і своїх здібностей, і співвіднесення їх з вимогами професії, що обирається [4, с. 75].

Структура особистісної готовності до вибору професії включає такі компоненти:

1) когнітивний компонент — уявлення про професію, її переваги та недоліки, про зміст професійної діяльності (об'єкт праці, мета, зміст, засоби тощо), знання про вимоги професії до особистості, способи та шляхи оволодіння нею, уявлення про сенс майбутньої професійної діяльності;

2) мотиваційно-цілепокладальний компонент — виражає позитивне ставлення до професії, мотиви вибору професії та рівень і цілісність цілепокладання щодо майбутньої професійної діяльності;

3) суб'єктно-особистісний компонент — розвиток процесів самосвідомості (самопізнання, самоаналізу, самооцінювання, саморегуляції, саморозвитку), рефлексивних здібностей та професійно значущих якостей особистості.

Критеріями сформованості особистісної готовності старшокласників до вибору професії виступають:

1) сформованість уявлень про професію (обізнаність учнів про зміст професійної діяльності та вимоги, яким повинна відповідати особистість психолога);

2) розвиток рефлексивних здібностей (оволодіння способами самоаналізу і самопізнання), обґрунтованість та адекватність самооцінки професійно значущих якостей;

3) позитивне самоставлення та гуманістична спрямованість особистості;

4) наявність позитивної внутрішньої професійної мотивації;

5) сформованість та осмисленість професійних планів та життєвих перспектив, їх реалістичність та взаємно узгодженість [7, с. 6–13].

Особистісна готовність до вибору професії характеризується трьома рівнями — низьким, середнім та високим. Професійне самовизначення складний, багаторівневий процес. Більшість авторів професійне самовизначення розглядають як приватний випадок особистісного. Існує 2 точки зору: перша, а її придержуються Н. Н. Захаров, В. Д. Симонеко, Є. А. Фарапонова, Т. І. Жукова,

вважають професійне самовизначення результатом розвитку та визначення індивіду в світі, друга — професійне самовизначення є частиною загального процесу самовизначення особистості. Узагалі, до проблеми професійного самовизначення можна підходити з двох сторін: як до процесу формування і ставлення особистості, який А. В. Петровський називає відомим актом виявлення і ствердження власної позиції в проблемних ситуація, входить і професійне самовизначення як складова, так і становлення професіонала [1, с. 22].

Вибір професії — це результат професійного самовизначення який закінчується вступом до навчального закладу або на роботу. Інші автори — Е. А. Клімов, Н. С. Пряжников вважають вибір професії процесом професійного самовизначення не закінчується. Він є одним з важливіших компонентів професійного становлення особистості.

При вивченні мотиваційної сфери старшокласників стосовно здійснення професійного вибору, було встановлено, що особливостями у старшокласників, які впливають на вибір ними професії є:

- соціальна значимість професії;
- бажанням утвердитися, випробувати себе в новій сфері діяльності;
- розвиток пізнавальних інтересів і мислення, необхідних для майбутньої професійної діяльності;
- досягнення успіху, подолання невдач;
- вплив авторитету батьків, вчителів, однолітків.

Професійне самовизначення — це багатомірний процес, який можна розглядати з різних точок зору:

— як серію задач, які суспільство ставить перед особистістю, яка формується, і які ця особистість повинна вирішити за певний період часу;

— як процес поетапного прийняття рішень, за допомогою яких індивід формує баланс між своїми побажаннями та нахилами, з одного боку, і потребами суспільства — з другого;

— як процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність.

Структурним компонентом професійного самовизначення є наявність професійного плану — обґрунтоване уявлення про вибрану сферу трудової діяльності, про способи оволодіння майбутньою професією і перспективи професійного росту. Професійний план — це складова життєвого плану — уявлення людини про бажаний спосіб життя, тобто про соціальний, професійний, сімейний статус, а також про шляхи і способи його досягнення.

Основні компоненти професійного плану:

- уявлення про роль праці в житті людини (ціннісно-мотиваційний аспект вибору професії);
- далека перспективна професійна мета (мрія), узгоджена з іншими життєвими цілями (сім'я, рівень матеріального добробуту тощо);
- ближні професійні цілі (як етапи і шляхи досягнення далекої мети);
- резервні варіанти та їх ієрархія;
- знання професій і відповідних професійних навчальних закладів;
- знання своїх можливостей для досягнення поставленої мети (реальна самооцінка внутрішніх і зовнішніх факторів вибору професії);
- знання шляхів підготовки до досягнення поставленої мети і шляхів роботи над собою;
- реальна підготовка до досягнення мети і реалізація окремих компонентів професійного плану в ході пробних пошукових дій;
- при потребі — інший варіант професійного плану, новий професійний вибір у випадку невідповідності можливостей і вибраних перспектив.

Завдання професійного самовизначення:

- 1) сформуванню установки на власну активність та самопізнання як основу професійного самовизначення;
- 2) ознайомити зі світом професій, потребами ринку праці, правилами вибору професії;
- 3) забезпечити самопізнання та сформуванню «образ-Я» як суб'єкта майбутньої професійної діяльності;

4) сформувати вміння зіставляти «образ-Я» з вимогами професії до особистості та потребами ринку праці, створювати на цій основі професійний план і перевіряти його;

5) сформувати вміння аналізу різних видів професійної діяльності, враховуючи їх спорідненість за психологічними ознаками та схожістю вимог до людини;

6) створювати умови для перевірки можливостей самореалізації в різних видах професійної діяльності шляхом організації професійних проб;

7) забезпечити розвиток професійно важливих якостей;

8) сформувати мотивацію та психологічну готовність до зміни професії і переорієнтації на нову діяльність;

9) виховувати загальнолюдські та загальнопрофесійні якості, розумні потреби.

З огляду на вищевикладені аспекти важливості ефективного професійного самовизначення особистості для подальшої успішності в житті, варто звернути увагу на, не менш важливі психологічні проблеми — формування професійної ідентичності майбутнього фахівця.

Низкою досліджень виявлено [8; 9], що професійна ідентичність має такі джерела формування:

Зовнішніми джерелами є:

— професійна освіта, зміст якої визначається державними галузевими стандартами; навчаючись та отримавши диплом, суб'єкт сприймається як професійно ідентичний своїй професії;

— культурно значимі досягнення; ідентифікація проявляється як інтеріоризація і, звичайно, не може відбуватися без зразка, еталона, ідеального образу професіонала;

— визнання особистості оточенням в якості майбутнього професіонала сприяє утвердженню професійної ідентичності студента і є одним із головних підкріплень зовнішніх джерел.

Внутрішніми джерелами є:

— емоційно-позитивний фон, при якому відбувалось первинне і наступне отримання інформації про професію;

— позитивне сприйняття себе як суб'єкта професійної діяльності;

- емоційно-позитивне прийняття своєї приналежності до професійної спільноти і успішне оволодіння правами та обов'язками, нормами і правилами професійної діяльності;
- наявність системи професійно важливих якостей особистості;
- суб'єктивні очікування особистості відносно майбутньої професії;
- ступінь активності особистості стосовно опанування майбутньої професії;
- мотиваційна та інші види готовності до реалізації себе в майбутній професійній діяльності тощо.

З огляду на зазначені джерела, створення у ВНЗ умов для становлення професійної ідентичності студентів, яка безпосередньо пов'язана з їхньою успішністю учбової діяльності, мотивацією учіння, самореалізацією, складно буде переоцінити. До зазначених умов відносять: зовнішні (або умови середовища), спрямовані на особистість соціальні та сімейні традиції, кількісні та якісні характеристики взаємодії із значимими об'єктами, тобто освітнє середовище повинно бути інформаційно насиченим, а навчально-виховний процес повинен бути спрямованим на відтворення учбових ситуацій, які імітують реальну професійну діяльність; внутрішні, містяться в самій особистості — це її задатки, здібності, життєва позиція, система ставлень, життєві та професійні плани, цілі, домагання, цілеспрямованість та вольові якості тощо, знову ж таки, освітнє середовище повинно бути насиченим професійними цінностями, цінностями професійного та особистісного зростання, в ході інтеріоризації яких, відбуватиметься трансформація особистісного ресурсу в учбові та майбутні професійні досягнення.

В статье рассматривается выбор профессии, профессиональное самоопределение, профессиональная деятельность, самореализация.

Ключевые слова: выбор профессии, профессиональное самоопределение, профессиональная деятельность, самореализация.

The choice of profession and professional identity in the context of the whole life of personality are considered in the article. The urgency to strengthen the competitiveness of future professionals with disabilities equal opportunities with other citizens are substantiating. The importance of right choice of profession and professional identity development while studying at university for ensures a full life and a professional component life is given. The conditions of effective professional studying of students, which will increase the success of learning activities, learning motivation, self-identity are defined. These conditions include external and internal ones. External or environmental conditions are social and family traditions which are directed on personality, quantitative and qualitative characteristics of the interaction with meaningful objects. That educational environment must be rich in information and the educational process should be directed to reproduce educational situations that imitate real professional activities. Internal conditions are inherent, these are personal inclinations, abilities, life position, system of attitudes, life and professional plans, goals, harassment, dedication. So learning environments should be rich in professional values, values of professional and personal growth during internalization which will be a kind of transformation of personal resources in training and future personal achievements.

Key words: choice of profession, professional self-determination, professional activity, self-realization.

Список літератури

1. Барановский А. Б., Потапенко Г. М., Щекин Г. В. Система методов профессиональной ориентации. Основы профессиональной ориентации: Учебно-методическое пособие. — К., 1991.
2. Дубровина И. В. Школьная психологическая служба. — М., 1991. — 214 с.
3. Зеер Э. Ф., Павлова А. М., Садовникова Н. О. Профориентология: Теория и практика: Учеб. пособие для высшей школы. — М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. — 192 с.
4. Лисенко О. П. Чинники становлення професійної спрямованості старшокласників у процесі соціалізації // Питання теорії і практики сучасної соціальної психології. — Київ: «Либідь», 1992. — № 1. — С. 74–81.

5. *Листопад М. П.* Професійне самовизначення старшокласників // Психолого-педагогічний супровід профілізації освіти: теорія і практика. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Полтава, 10–11 грудня 2008 р.) / За ред. В. Ф. Моргуна. — Полтава: Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського, 2008. — С. 20–21.

6. *Ляска О. П.* Теоретичний аналіз проблеми професійного самовизначення молоді // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Серія психологічні науки. Вип. 1. — 2008. — С. 90–93.

7. *Мосол Н. О.* Формування особистісної готовності старшокласників до вибору професії психолога: Дис... канд. наук: 19.00.07 — 2009.

8. *Пряжников Н. С.* Психология труда и человеческого достоинства / Н. С. Пряжников, Е. Ю. Пряжникова. [3-е изд.]. — М.: Академия, 2005. — 480 с.

9. Студент как субъект саморазвития и отношения к учебно-профессиональной деятельности / В. Г. Маралов, О. А. Воронина, Е. П. Киселева и др. / Под ред. В. Г. Маралова. — М.: Академический Проект; Мир, 2011. — 190 с.

10. *Таланчук П. М., Кольченко К. О., Нікуліна Г. Ф.* Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі / навчально-методичний посібник. — К.: Соцінформ, 2004. — 128 с.

УДК 378.016:376-056.262

Є. А. Клопота,

кандидат психологічних наук, доцент

ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСІБ З ГЛИБОКИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

У статті аналізується професійне становлення молоді з порушеннями зору у вітчизняній та зарубіжній науці. Важливою умовою підвищення ефективності професійної діяльності незрячих та

© Є. А. Клопота